

УДК [130.2+304]:327.5:[341.3+342.7]
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.51.4>

СУСПІЛЬНА УГОДА ДЛЯ ПОВОЄННОЇ УКРАЇНИ ТА ЯК ПІДҐРУНТЯ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ ВІЙНИ І МИРУ

Наталія Денисенко, Тетяна Щириця

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,

факультет соціології і права, кафедра філософії

просп. Берестейський, 37, 03056, м. Київ, Україна

У статті в контексті реабілітації практичної філософії як провідної тенденції сучасної філософії здійснено аналіз концепцій суспільної угоди. Виявлено їхній евристичний потенціал у ракурсі експлікації загальних засад соціального буття і впорядкування суспільних відносин. Суспільну угоду розглянуто як методологічне підґрунтя розв'язання проблем війни і миру та перспективи можливостей угоди як інструменту суспільних перетворень. На засадах компаративістики модерних теорій суспільної угоди (політичного абсолютизму Т. Гобса, лібералізму Дж. Лока і демократизму Ж.-Ж. Русо) авторами артикульовано висхідні засади, принципи, цінності та норми, які є засадничими для соціального цілого та актуальними для подальшого існування і повоєнного відновлення України як незалежної держави в межах норм міжнародного права та загальнолюдських цінностей. У найближчому майбутньому в Україні нагальними стануть проблеми оновлення суспільної угоди в горизонті розбудови соціальних відношень на базі таких провідних концептуальних принципів і цінностей, як безпека, справедливість, свобода, рівність, солідарність, відповідальність, а також віднаходження правил і норм взаємодії з сусідніми державами, націями, релігіями, традиціями та культурами задля досягнення сталого справедливого миру. Обґрунтовано специфіку людської природи, в якій свобода волі та розум є визначальними для розвитку громадянського суспільства і суспільного миру як мети соціального поступу. Підкреслено конструктивістський характер суспільної угоди в контексті штучного раціонального встановлення форм спільного, безпечного простору соціального співбуття як доцільних людських винаходів, що конститууються узгодженими правилами співіснування влади і суспільства через розумне вольове покладання в процесах комунікативної взаємодії щодо вироблення та дотримання угод і домовленостей. Важливим є те, що угоду, домовленість розглянуто як універсальну форму соціальної практики і основу законної влади. Подальші сучасні філософські рефлексії суспільної угоди доцільно розглядати в парадигмі комунікативного повороту як актуальні дискурсивні практики комунікативної взаємодії та соціального конструювання, які імплементуються в формах і процедурах деліберативної демократії.

Ключові слова: суспільна угода, права людини, верховенство права, легітимація, свобода, безпека, справедливість, солідарність, відповідальність.

Актуальність дослідження. Війна, яка постала екзистенційним викликом і випробуванням для всього українського народу, актуалізує питання громадянської відповідальності та віднаходження візії майбутнього подальшої долі України як незалежної держави. За драматичних часів повномасштабної російської навали українське суспільство переживає суттєві системні трансформації, які зумовлюють необхідність переосмислення висхідних засад, принципів, цінностей і норм, які лежать у підґрунті соціального політичного цілого та мають його конституювати. Сучасні соціологічні дослідження констатують, що за перші місяці війни українці змінилися більше, ніж за 30 років незалежності. Останнє

засвідчує про якісні зміни на рівні суспільної свідомості та консолідованої колективної національної ідентичності українців, які супроводжуються «парадоксальним моральним піднесенням» і наявністю політичної нації в Україні, що сприймає і підтримує власну державність [1, с. 272; 1, с. 27]. Попри те, що український народ перебуває у повномасштабній, жорстокій, цинічній війні, яка робить майбутнє непередбачуваним, негарантованим за наявності процесів невизначеності й турбулентності не тільки в Україні, а й у всьому світі, – кожен із нас знає, особливо наші воїни, що перспектива майбутнього може зникнути в будь-який момент, ми все ж таки маємо потребу запитів щодо майбутнього, оскільки останнє вкорінене в самій людській природі. Ми можемо говорити про майбутнє у трьох вимірах: бажане, яке як правило не справджується; прогнозоване – яке наразі вкрай проблематичне, оскільки ми спостерігаємо кризу прогнозів, кризу передбачуваності; проєктоване (конструйоване) – те, яке ми створюємо зараз як раціональний проєкт. Людина – така істота, яка зорієнтована на майбутнє через самопроєктивність власного буття як сутнісної характеристики людської природи. Це віднаходить свій прояв і в контексті соціальних спільнот. Ще на початку 2000-х років на Давоському форумі було проголошено: «Тільки ті нації мають майбутнє, які спроможні створити образ цього майбутнього і шляхи його досягнення». Подальші перспективи українського суспільства, ті принципи і цінності, які мають лягти у підґрунтя повоєнного відновлення незалежної України, потребують всебічного обговорення та обґрунтування, консолідації зусиль, спільноті інтелектуалів і широкого кола громадськості щодо цілісного бачення майбутніх реалій соціального співбуття. Ми також можемо констатувати ситуацію невизначеності, підваженості самого суспільного ладу відносно геополітичної архітекtonіки світу – руйнації двополярності по відношенню до головних політичних гравців на міжнародній арені, протистояння демократії та авторитаризму, зсуву останнього до тоталітаризму. Всі ці феномени потребують філософського осмислення і рефлексії. У цьому контексті досвід європейських філософів, особливо філософів XVII–XVIII ст., епохи Просвітництва, має універсальне значення і може бути актуалізованим для практичного вирішення означених проблем.

Метою статті є виявлення евристичного потенціалу концепції суспільної угоди (далі – СУ) у ракурсі експлікації загальних засад соціального буття і впорядкування суспільних відносин, а також розгляд СУ як методологічного підґрунтя щодо сутнісного розуміння і розв’язання проблем війни і миру, віднаходження механізмів убезпечення від насильства і воєн у контексті розгляду можливостей угоди як соціальної практики для вирішення проблем сучасних соціумів.

У статті «Суспільна угода»: метафора чи методологічний принцип сучасної політичної філософії (Дж. Ролз)» Л. Ситніченко вказує на методологічний потенціал концепції суспільної угоди для новітньої політичної філософії в контексті розгляду таких основних проблем соціальної і політичної філософії як проблеми свободи, справедливості, легітимності соціальних інституцій [2], верховенства права як засадничого морально-правового виміру існування сучасного суспільства і засобу вирішення суспільних проблем. Провідні сучасні філософи та українські інтелектуали в рамках проєкту «Про суспільний договір для України» також ведуть дискусії щодо необхідності (пере)осмислення суспільного договору України й перспективи його розгляду як інструменту суспільних перетворень [3].

Виклад основного матеріалу. Ми продовжуємо модерний філософсько-теоретичний дискурс про вічний мир, представлений у Віснику Львівського університету [4], пропонуючи розглядати ідею СУ, як і багато інших соціально-політичних явищ сучасності, що глибоко вкорінені в інтелектуальній традиції філософії Модерну. СУ можна аналізувати і в контексті філософського поняття, і метафори: «все найфундаментальніше в західній

політичній традиції останніх 400 років асоціюється саме з суспільним договором (чи, краще сказати, з суспільною угодою) – величним поняттям, що давно втратило свій первинний сенс, проте набуло рис майже сакральної метафори» [5, с. 23]. Такі дослідники як Дж. Ролз, Д. Готье, Дж. Б'юкенен розглядають СУ в контексті теоретичного конструкту як певну теоретичну абстракцію, що досліджує проблеми виправдання, або легітимації принципів справедливості для пояснення суспільного громадянського стану.

Зробимо деякі теоретико-методологічні зауваги, які є важливими для адекватного розуміння концепції СУ.

Соціально-філософські, політичні, правові ідеї новоєвропейської доби розвиваються як складова і відносно самостійна частина філософських вчень. До Нового часу суспільна проблематика була представлена переважно в етичному контексті, якщо послуговатися структуруванням філософії, яке бере свій початок ще від античності і зберігається у Середньовіччі – «фізика» (онтологія), «логіка» (теорія пізнання) і «етика». Християнська середньовічна філософія з притаманним для неї теоцентризмом опікувалася виключно з'ясуванням відношення «людина-Бог», всі інші зв'язки розглядалися як несуттєві, оскільки головна мета життя – спасіння душі. Тому теоретичні передумови для виникнення соціальних теорій філософського рівня, які б узагальнювали специфіку суспільного буття людини, ще не були сформовані: соціальні та правові «вчення» були представлені виключно в контексті філософсько-теологічних побудов.

У філософії Нового часу соціально-філософська проблематика починає формуватися з орієнтацією на науково-теоретичне, «об'єктивне» дослідження відношення «людина-суспільство», «людина – інші люди», виходячи з того, які вони є, а не такими, якими вони повинні бути (соціальна онтологія). Починає формуватися «модель» людини в її суспільному способі існування. Образ автономного, незалежного і рівного з іншими індивіда постає висхідною абстракцією соціально-філософських ідей Нового часу, яка виявляє себе у формі соціального атомізму, або «соціологічних робінзонад». Історія соціально-філософських ідей XVII–XVIII століть у значній мірі є історією конкретизації принципу соціального атомізму і подолання його внутрішніх суперечностей.

Ідея СУ спирається на уявлення про людську природу, складниками якої у філософів Нового часу були: тіло, пізнання, афективна сфера, мораль. Поняття «природа людини» постає як специфічно людська сутність, яка трактується в душі субстанціалізму. Дескрипція останнього щодо «природи людини» набуває формули: «існування змінюється, але сутності є незмінними». Така надана людині «від природи» сутність фіксує те, що їй необхідно притаманне, перебуває «в людині» завжди і незмінно, незалежно від обставин, місця і часу. Т. Гобс у своїй відомій праці «Людська природа» (1640 р.) писав: «Природа людини є сума її природних здібностей і сил, таких, як здібність харчуватися, рухатися, розмножуватися, почуття, розум тощо. Ці здібності ми одноставно називаємо природними... Відповідно до двох основних частин, з яких складається людина, я розрізняю в ній два види здібностей – фізичні й духовні» [6, с. 258]. Важливим виявляється не тільки зміст природи, а й спосіб її буття як «внутрішньої динамічності та самостійності». Із поняття «природа людини» як універсальної природи людини висновуються всі суттєві характеристики суспільного буття людини. З часом зрушення в розумінні природи людини відбуваються у напрямку переосмислення її позаісторичного трактування від абстрактності моделі «деісторизованих» індивідів, які ніби вилучені з різноманіття суспільних зв'язків, до виявлення значення соціально-історичних факторів та їхнього впливу в формуванні уявлень щодо історизації людської природи. Яскравим прикладом розгортання цієї тенденції є принцип, запропонований К. Марксом:

розглядати розвиток суспільно-економічної формації як природно-історичний процес та людину як його складову.

Основні соціально-політичні ідеї, які створюються в модерну добу, спираються на природно-правові концепції у поєднанні з теорією СУ. Треба мати на увазі, що тільки в період XVII–XVIII століть СУ розглядали як «елемент суспільно-політичної реальності». Угода також формується історично. Засадничим для концептуальних положень СУ є поняття «природного права», одним із способів філософсько-теоретичного обґрунтування якого є його дедуктивне висновування з універсальної природи людини. Вкрай важливим для концептуалізації СУ, а також для нашого дослідження є поняття «права людини» як права людської буттєвості, що постають як «незаперечні вимоги людської природи», «є природними законами, які відображають те, яким є людське буття у відповідності до сутності людини. Тобто, у правах людини реалізується... сама людська суть» [7, с. 76].

Поняття суспільної угоди охоплює певні раціональні правила, які визначають співіснування влади і суспільства, а сама метафора угоди, яку укладають, відображає процес делегування окремими індивідами певної частки своїх прав і свобод на користь суверену, який має повноваження їхнього використання на законодавчому рівні. Теоретичні засади суспільної угоди були окреслені ще Аристотелем у його відомому трактаті «Політика», де розглядалися питання співіснування держави та її громадян. Але класичні теорії суспільної угоди щодо специфіки її укладання та необхідності розробляються філософами XVII–XVIII ст. – Т. Гобсом, Дж. Локом, Ж.-Ж. Русо та ін. Отже, ми можемо говорити про три основні моделі суспільної угоди, які розглядаються в контексті політичного абсолютизму Т.Гобса, лібералізму Дж.Лока і демократизму Ж.-Ж. Русо.

Філософи XVII ст. виходили з пресупозиції, що сутність речі полягає у прагненні зберегти своє існування і діяти у відповідності до власної природи. По відношенню до людини це виявляється у використанні наявних засобів для самозбереження і покращення умов власного життя. Т. Гобс у своєму найвідомішому трактаті «Левіафан» (1651 р.), описуючи природний стан, вказує на обмеженість природних благ, внаслідок чого виникає конкуренція і суперництво за бажані блага і владу. Т. Гобс виходить із принципу рівності людей від природи, внаслідок чого виникає взаємна недовіра. Він стверджує: «кожна людина від природи має право на все» як реалізацію власної свободи. Звідси неминучими є конфлікти, ворожнеча, які несуть загрозу життю і безпеці людини і обертаються повним безправ'ям, знищенням один одного, що засвідчує наявність саморуйнації та суперечності в самій людській природі. Способом розв'язання даної суперечності й є СУ як забезпечення самозбереження, щоб уникнути перспективи знищення. У такий спосіб, виходячи з егоїстичності людської природи, її агресивності і схильності до зла, Т. Гобс в якості висхідного положення постулює «війну всіх проти всіх» [8, с. 93–94] (*bellum omnium contra omnes*), притаманної природному станові, де «людина людині вовк» (*homo homini lupus*). Щоб зупинити «війну всіх проти всіх» і потрібна СУ, яка має бути запобіжником ворожнечі та забезпечує перехід із природного стану в громадянський. «При відсутності громадянського стану завжди є війна всіх проти всіх» [там само, с. 95]. Принципового значення набуває природний закон як послідовний вираз специфіки людської природи: «Природний закон, *lex naturalis* є припис, або знайдене розумом (*reason*) загальне правило, відповідно до якого людині забороняється робити те, що згубно для її життя, або що позбавляє її засобів до його збереження, і зневажати тим, що вона вважає найкращим засобом для збереження життя» [там само, с. 98]. Саме тому «природа потребує шукати миру», а СУ і громадянський стан постають засобами вирішення суперечності людської природи [7, с. 103]. «Індивіди, які діють егоїстично, усвідомлюють, що єдиним способом уникнення природного

стану, забезпечення своїх вітальних інтересів за умов мирного існування можна досягти ціною заснування ефективної політичної сили Левіафана через укладання суспільної угоди» [9, с. 50]. Перехід до правового громадянського стану полягає в тому, що пріоритетним постає саме мир, а не безпосередній інтерес.

Методологічним принципом концепту СУ у Т. Гобса постає положення про відмову або повне відчуження учасників угоди від усіх своїх прав, суверенітету і свободи на користь держави-Левіафана як штучної людини, яка «на противагу створеній Богом природі, є конструктом людського розуму» [там само, с. 51]. Левіафан постає як «смертний бог», втілення державної влади, покликанням якої є захист життя всіх і забезпечення миру, тобто безпекові характеристики держави стають пріоритетними.

На відміну від античного і середньовічного розуміння сутності держави, обґрунтування якої коливається від концепції «природного права» як даного природою утворення до порядку спільного життя, даного Богом як джерела природного закону, новаторство Т. Гобса полягало саме в розумінні *штучного встановлення* держави як простору спільного, безпечного життя, яке відбувається не як здійснення природного чи божественного ладу буття, а як доцільний людський винахід через *розумне і вольове* покладання: «суспільство штучно встановлюється, свідомо визначається волею людей, яка повсякчас на нього впливає й коригує... воно започатковується як штучний, конституційований... витвір людської волі» [10, с. 13]. З огляду на таке штучне встановлення суспільства, ми можемо стверджувати, що теорії СУ властивий конструктивізм. Т. Гобс спирається на філософську традицію, яка обґрунтовує державу, виходячи з позиції автономного, самоврядного індивіда. При цьому, як слушно зауважує Ханна Арендт, підґрунтям держави є саме індивідуальні інтереси, коли відбувається отождолення приватного і громадського інтересу [11, с. 183]. «Совістю держави» проголошується саме закон, який має регулювати життя спільноти. На підставі закону формуються спільні уявлення про справедливе – несправедливе, дозволене – заборонене. Державна влада має функцію контролю щодо дотримання ухвалених правил і законів, а також упровадження справедливих правил, що скеровує дії громадян на спільний добробут через задоволення бажань, потреб та інтересів. Т. Гобс запроваджує таке нове розуміння, що сувереном влади є саме *народ*, який передає свої повноваження одноосібному правителю, котрий постає «втіленням загальної волі». Шлях встановлення громадянського суспільства саме через спільну угоду конститується самою природою людини, якій притаманні *свобода волі та розум*. «Відтак невіддільні від людської природи права та якості людей втілюються у структурі громадянського суспільства» [7, с. 81]. Т. Гобс у такий спосіб започатковує консервативну політичну традицію. У подальшому, щоб запобігти зловживанню нічим необмеженою абсолютною владою правителя, так як це пропонує Т. Гобс, виникають альтернативні моделі соціальної інтеграції індивідів та обґрунтування втілення владних повноважень.

Однією з таких альтернативних моделей є Локівський варіант СУ, яка є засадничою для всіх можливих форм лібералізму. Визначальним для ліберальної концепції правової держави є те, що права і свободи ґрунтуються виключно на законах. Дж. Лок у своєму відомому творі «Два трактати про врядування» (1690 р.) також розглядає проблему виникнення держави на підставі угоди і намагається віднайти оптимальну форму організації держави. Але на відміну від Т. Гобса Дж. Лок виходить з іншої позиції щодо розуміння людської природи і природного стану: він робить акцент на індиферентності людської природи, яка може схилитися як до зла, так і до добра, – останнє уможливується за умови скерованості моральними принципами, що відкидає необхідність сваволі абсолютної монархії, яка є для Дж. Лока більшим злом у порівнянні з непевністю природного стану. Тому і потрібна

СУ як засіб, що буде скеровувати людину до добра і певного розуміння сталої безпеки як конститутивного принципу громадянського суспільства. Якщо для Т. Гобса, який вбачав зло і агресивність у людській природі, – саме через такі вказані причини вона потребує обмежень і пригнічення з боку Левіафана держави як вищої та абсолютної цінності, то у Дж. Лока акцент робиться на окремому, незалежному індивідуі з його правами і потребами, «люди є за природою вільними, рівними і незалежними», а держава мислиться як сукупність «атомів» – громадян в Епікуровому сенсі.

Конкретизація поняття природного права людини здійснюється Дж. Локом за допомогою поняття власності, яка трактується в контексті таких складових прав людини, як право на життя, свободу, майно, а також принципу рівності як засобу спростування «природної переваги і панування однієї людини над іншою». Природна влада людини виявляє себе, за Дж. Локом, у праві «не тільки охороняти свою власність, тобто життя, свободу та майно, від ушкоджень і зазіхань з боку інших людей, але й судити та карати за порушення цього закону інших... Політичне суспільство існує там і лише там, де кожен з його членів відмовився від цієї природної влади, передавши її до рук суспільства в усіх випадках, котрі не заважають йому звертатися до захисту закону, встановленого цим суспільством» [12, с. 87]. Мова у Дж. Лока йде про відчужуваність тільки частини природних прав, яка має забезпечити налагодження мирного співжиття задля досягнення спільних інтересів (гарантування головних прав учасників суспільства – життя, власності, свободи; безпеки, здійснення державою судочинства). «І це робиться шляхом простої домовленості [barely agreeing]: об'єднатися в одне політичне суспільство – що й складає весь той договір, який існує чи мусить існувати між індивідами, які входять до спільнотворення [Common-wealth] чи створюють його. І, таким чином, те, що започатковує чи дійсно складає будь-яке політичне суспільство, є ніщо інше, як згода [consent] певної кількості вільних людей, здатних на основі своєї більшості об'єднатися і створити таке суспільство. Це... є тим, що дало чи могло дати початок будь-якому законному врядуванню у світі» [там само, с. 181–182]. Отже, перехід до «громадянського стану» здійснюється на підставах *розуму*, який покликаний впорядковувати суспільство, а політична система постає такою, яка може піддаватися критиці з позицій розуму. Сувереном влади є народ, який шляхом суспільної угоди передає державі, уряду частину своїх природних прав через наділення політичною владою. Держава як необхідне зло, яке постійно потрібно обмежувати, щоб вона не знищила свободу своїх підлеглих, щоб не допустити виникнення беззаконня і тенденцій абсолютного деспотизму, за Локом, має перебувати під постійним контролем з боку суспільства, бути «службою народу» і гарантом невіддільних прав членів суспільства. Якщо владою буде порушуватися СУ і будуть зловживання повноваженнями, то громадяни мають право на розірвання СУ і встановлення нової угоди. Контроль над державою має здійснюватися через розподіл владних повноважень – законодавчу і виконавчу влади, які мають бути розділені. У подальшому даний підхід набуде своєї класичної формули щодо розподілу гілок влади на законодавчу, виконавчу і судову, – формули, яка чинна до сьогодні та була обґрунтована у Шарля де Монтеск'є в творі «Про дух законів». Саме Монтеск'є ми завдячуємо ідеєю необхідності підпорядкування держави суспільству і звітності перед останнім. Для сучасного інформаційного суспільства тема розподілу влад є також надважливою.

Третій варіант концепції СУ належить Ж.-Ж. Русо, у якого вона набула своїх класичних рис у творі «Про суспільний договір» (1762 р.). Вихідним концептом постає «спільна воля» («*volonté générale*»), яка аналізується в контексті диспозиції між егоїзмом і морально-суспільними цінностями. Осягнути єдність «моральної спільності» («*corps moral et collective*») спільноти можливо тоді, коли люди відмовляться від своїх індивідуальних

інтересів і потреб, тобто егоїзму, і будуть скеровуватися мораллю і спільним благом. За вказаних передумов *суспільний пакт* набуває наступної форми: «...кожен із нас перетворює свою особу й усю свою силу на спільне надбання, яке перебуває під верховним керівництвом загальної волі, а кожного зі членів тіла ми визнаємо невід'ємною часткою цілого. Цей акт об'єднання, замість приватної особи кожного з учасників угоди, одразу утворює юридичне і колективне тіло, складене зі стількох членів, скільки голосів нараховує об'єднана асамблея; це тіло, унаслідок зазначеного акту, отримує свою єдність, своє колективне я [moi commun], своє життя і свою волю [13, с. 281]. Сутністю СУ у Ж.-Ж. Русо є рівність індивідів як рівність перед лицем закону. Ж.-Ж. Русо обґрунтовує те, що лише закону люди зобов'язані справедливістю і свободою. Висхідним положенням для Ж.-Ж. Русо є той факт, що жодна людина не має природної влади по відношенню до іншої людини, а сама сила не може перебувати у правовому вимірі, тому «...основою будь-якої законної влади серед людей може бути лиш домовленість» [там само, с. 13]. Останнє положення засвідчує наступне: «всі відносини у суспільстві... будуються виключно як угоди. Договір, контракт, дотримання чітко визначених зобов'язань сторін стає універсальною формою суспільного життя. Відтак суспільство загалом постає як грандіозна, складна, різноманітна, багатошарова угода між людьми та створеними ними інституціями» [7, с. 85].

Новаторство Ж.-Ж. Русо полягало в тому, що він постулює необхідність для громадянського суспільства нової форми організації державної влади – республіку. На його думку, лише така форма правління здатна забезпечити від порушення невіддільних прав і забезпечувати свободу. Отже, у наслідок суспільного пакту утворюється політичне тіло у формі республіки. Згадаємо І.Канта, для якого русоїстське положення про республіку набуває особливого значення у трактаті «До вічного миру». Республіка передбачає врахування всіх істотних інтересів суспільства, а також залученість громадян в ухвалення рішень, за які вони несуть відповідальність. Тільки між республіками можливий «вічний мир» – такий висновок І.Канта. Саме республіканський устрій, за Кантом, «єдиний, що впливає з ідеї первісного договору, на якій повинно ґрунтуватися усіляке правове законодавство народу» [14, с. 123]. За Кантом, саме республіка як форма політичного устрою сприяє реалізації як окремої людини, так і людства в цілому в контексті дотримання права і закону.

Таким чином, незалежно від концепції, суспільна угода завжди передбачає, з одного боку, державу, а з іншого – народ як суверен влади, який укладає цю угоду. Визначаючи ознаки суспільної угоди в контексті делегування народом певної частки своїх прав і свобод правителю, ми можемо акцентувати відмінність між Гобсівською і Локівською теоріями суспільної угоди в наступних аспектах: у Т. Гобса СУ є необхідною для створення певних обмежень і пригнічення злої та агресивної природи людини, тобто безпекові характеристики є визначальними, а у Дж. Лока СУ – для забезпечення спільного блага і рівних можливостей, що актуалізує значимість ідеї справедливості. У свою чергу, в своєму трактаті «Про суспільну угоду» Ж.-Ж. Руссо обґрунтовує такий тип суспільства, який «забезпечував би добробут і безпеку всіх громадян, а не партикулярні інтереси певних політичних сил» [15, с. 224]. Сучасні філософські дослідження теорії суспільного договору акцентують значущість «ідеї суспільної угоди для конституювання справедливої правової держави та подальшого її функціонування як спільноти громадян, які мають можливість вільно домовлятися, узгоджувати свої часто протилежні інтереси щодо нагальних для них суспільних проблем» [16, с. 178]. А. Єрмоленко в роботі «Комунікативна практична філософія» звертає увагу на наступний визначальний і засадничий аспект теорії суспільної угоди: «Суспільний договір, який характеризується розривом з природним станом, означає

новий суспільний принцип регуляції діяльності: він показує, яким чином у поведінці людей місце інстинктів може заступати *справедливість*. Ситуація, в якій кожний індивід з усіма своїми природними правами тотально погоджується зі спільною, потребує умов, за якими лише ті правила можна вважати легітимними, які виражають всезагальний інтерес, чи всезагальну волю» [17, с. 151]. М. Вебер у роботі «Політика як покликання і професія» робить акцент на розумінні держави як єдиного джерела «права на насильство». А. Єрмоленко у статті «Морально-етична легітимація сфери політичного» зауважує, що «держава як влада не може спиратися тільки на силу тих, хто керує. Цьому має передувати ще й згода підпорядкуватись цій силі, тобто бажання тих, кими керують жити разом. Отже, держава повинна мати авторитет і право підпорядковувати. Звісно, цей авторитет має визнаватися тими, кого підпорядковують. Водночас держава має виправдати свій авторитет, аби мати право підпорядковувати, зробити його легітимним, тобто виправданим, узаконеним, обґрунтованим» [18, с. 51–52]. Зазначене дозволяє розглядати легітимаційні процеси в контексті угоди між державою, суспільством і громадянином, яка ґрунтується правовими і моральними нормами. Розвиваючи заданий контекст в аспекті пошуку легітимаційних чинників в суспільстві, М. Тур у своїй монографії «Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів» слушно зауважує, що ідея суспільної угоди постає як модель раціональної легітимації політичного управління: «Суспільна угода слугує універсальним чинником формально-процедурної легітимації соціальної практики не лише в політичній, а й в економічній та інших царинах суспільного життя, утворюючи в такий спосіб одну з констант лібералізму» [9, с. 61].

У який спосіб ми можемо співвіднести концептуальні положення СУ зі специфікою сучасних реалій України, характером тих проблем, які постали перед українським суспільством та спробувати накреслити шляхи до розв'язання проблем війни та миру, спираючись на принципи СУ? Для цього ми маємо переміститися у площину проблематики філософії війни: «питання про суспільну угоду всередині політичної нації України постає на тлі питання про норми міжнародної політики, про умови можливості співіснування різних країн і, зрештою, на тлі питання про можливість конвенційної війни та неприпустимості злочинів проти людяності навіть під час бойових дій» [19, с. 42].

Актуалізуючи евристичний потенціал концепції СУ і співвідносячи його з феноменами війни і миру, згадаємо відоме класичне визначення сутності війни, яке належить Карлу фон Кляузевіцу «Про війну» (1832 р.): «Війна є не що інше, як продовження державної політики іншими, насильницькими засобами» [20]. Цим визначенням війни користуються представники різних теоретичних підходів і свого завершального вигляду воно набуло в формулі: «війна є продовженням політики іншими (саме насильницькими) засобами». У такому відношенні війна постає формою (засобом) переконання, коли прагнуть нав'язати і встановити новий порядок щодо інших політичних утворень. При цьому Кляузевіц особливо підкреслював, що провідною метою війни є саме політична мета: «Метою війни є повалення ворога, тобто його політичне знищення, або «позбавити противника змоги чинити спротив»» [20, с. 22]. Він особливо акцентує увагу на такій складовій політичної мети війни, яка також передбачає захоплення іншої держави, анексію частини території, захист держави, її суверенітету, позбавлення супротивника могутності, зміну суспільно-політичного ладу та ін. Отже, сутність війни полягає у використанні насильницьких засобів вирішення протиріччя. К. Кляузевіц зауважує, що «війна є актом насилля, з метою змушення супротивника до виконання нашої волі. Фізичне насилля є засобом, а метою буде – нав'язування супротивнику нашої волі... завдання військових дій полягає в тому, щоб обеззброїти противника, себто позбавити його можливості чинити опір»

[20, с. 19; 20, с. 22]. Отже, насилля постає головною ознакою війни і це завжди крайня форма з'ясування стосунків між політичними утвореннями. Для досягнення політичних цілей у війні застосовуються збройні сили як вирішальний засіб, але є важливим і необхідним одночасно залучати й мирні засоби врегулювання розбіжностей – такі, як економічні, дипломатичні, ідеологічні, а також переговорні практики та ін. Війни не можуть тривати вічно, будь-яка війна завжди закінчується певним пактом, підписанням мирної угоди. Як слушно зауважує Володимир Єрмоленко: «Здорове суспільство мусить мати навички діалогу й пошуку компромісу – але має розуміти, що не можна домовлятися з убивцями і гвалтівниками» [21, с. 35]. Мир – це завжди бажаний стан суспільства, а війна – часове, небажане явище з важкими і трагічними наслідками. Елімінація насилля із соціальної взаємодії як між окремими людьми, так і між державами буде сприяти поставанню миру. «Тому саме у встановленні суспільного миру... полягає визначальна мета суспільного договору, його телеологія. Це договір... – про гарантії суспільного миру й убезпечення від насильства» [10, с. 10]. Отже, соціально-гуманітарним виміром будь-якої війни є її припинення і встановлення миру. Ба більше, сама специфіка людської природи «потребує шукати миру», який постає як імператив у будь-яких ідейних і світоглядних конструкціях, що ґрунтуються на правах людини.

Згадаємо знову І.Канта: «Стан миру між людьми, які живуть поряд, не є природним станом (*status naturalis*), останнім, навпаки, є стан війни, тобто якщо і не безперервн ворожі дії, то постійна їх загроза. Отже, стан миру має бути встановлено...» [14, с. 123]. Таким чином, мир – це не природна даність, на відміну від війни, і стан миру є результатом певних організаційних зусиль, мир потрібно створювати, тобто він конститується певними раціональними правилами, які ґрунтуються на розумі. Мир як мета соціального розвитку передбачає певну організацію комунікативної взаємодії і спілкування людей на основі аргументативного обґрунтування моральних, соціальних і політичних норм, дотримання угод та домовленостей, враховуючи контрверсійність публічних висловлювань, викликану напруженням цілерациональної та комунікативної парадигм [22, с. 23], «комунікативну раціональність» (Ю.Габермас) як досягнутого консенсусу. Мова йде про те, що простір суспільного співбуття конститується певними раціональними правилами, які є похідними процесу обговорення. Суспільство в цілому і форми спільного життя постають як доцільні людські винаходи, які встановлюються в процесах комунікативної взаємодії.

Висновки. Компаративістика модерних теорій суспільної угоди результується тим, що, незалежно від автора, суспільна угода завжди передбачає, з одного боку, державу, а з іншого – народ як суверен влади, який укладає цю угоду. Розбіжності Т. Гобса, Дж. Лока і Ж.-Ж. Русо – в інтерпретації природних і соціальних характеристиках людини, її прагнень до свободи і блага, рівня та ступеня підпорядкування владі. Сучасні філософські рефлексії суспільної угоди доцільно розглядати в парадигмі комунікативного повороту як актуальні дискурсивні практики комунікативної взаємодії та соціального конструювання, які імплементуються в формах і процедурах деліберативної демократії. За умов російсько-української війни та воєнного стану як способу соціального буття українців реалізація ліберальних цінностей свободи, справедливості та солідарності обмежені, а суспільна синергія має бути спрямованою на Перемогу над ворогом і встановлення справедливого миру. Звісно, що в повоєнній Україні нагальними постають проблеми оновлення суспільної угоди, в якій ми всі разом шукатимемо правила і норми взаємодії з сусідніми (за географією) державами, націями, релігіями, традиціями та культурами, а також розбудову суспільних відношень в Україні на базі провідних концептуальних принципів СУ таких як безпека, справедливість, свобода, рівність, солідарність, відповідальність, тим більше, що

українське суспільство і перебіг історичних подій демонструють активний запит на їхню імплементацію як організаційну форму суспільного співбуття.

Список використаної літератури:

1. Українське суспільство в умовах війни : колективна монографія / С. Дембіцький та ін. ; за ред. С. Головахи, С.Макеєва. Київ, 2022. 410 с.
2. Ситніченко Л. «Суспільна угода»: метафора чи методологічний принцип сучасної політичної філософії (Дж. Ролз). *Мультиверсум. Філософський альманах: [Зб. наук. праць]*. Вип. 46. С. 3–12.
3. (Пере)осмислення суспільного договору України / Національний фонд демократії / National Endowment for Democracy (NED) та ГС «Аспен Інститут Київ» / упоряд. О. Хома. Київ, 2023. 80 с.
4. Денисенко Н., Щириця Т. Актуалізація концепції вічного миру в контексті цивілізаційного розвитку людства за умов війни. *Вісник Львівського університету. Серія: філософсько-політологічні студії*. 2022. Вип. 44. С. 30–40.
5. Хома О. Українці, війна й метафора суспільної угоди / *(Пере)осмислення суспільного договору України...* С. 23–31.
6. Булатов М. Філософський словник. Київ, 2009. 575 с.
7. Шамрай В. Модерне суспільство : від ліберальної і тоталітарної утопій до мережної соціальності : монографія. Київ, 2015. 306 с.
8. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / пер. з англ. Р. Димирця, В.Єрмоленка та ін. Київ, 2000. 606 с.
9. Тур М. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів : монографія. Київ, 2006. 396 с.
10. Пролєєв С., Шамрай В. Ідея суспільного договору : джерела й призначення / *(Пере)осмислення суспільного договору України...* С. 9–15.
11. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / пер. з англ. В. Верлоки, Д. Горчакова. Київ, 2002. 584 с.
12. Лок Дж. Два трактати про врядування. / пер. з англ. О. Тереха, Р. Димирця. Київ, 2001. 265 с.
13. Русо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права. / пер. з франц. О. Йосипенко, С. Йосипенка, О. Хоми. Харків, 2018. 608 с.
14. Кант І. До вічного миру / *Європейський Союз: від ідеї до імплементації. Практикум* / упоряд. М.К. Кеда та ін. Чернігів, 2017. С. 121–133.
15. Хома О. Трактат Ж.-Ж. Руссо «Про суспільну угоду» / *Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права*. Київ, 2001. С. 219–274.
16. Усов Д. Деякі особливості осмислення ідеї суспільної угоди в сучасній українській філософії. *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. Харків, 2017. Вип. 49. С. 177–187.
17. Єрмоленко А. Комунікативна практична філософія. Підручник. Київ, 1999. 488 с.
18. Єрмоленко А. Морально-етична легітимація сфери політичного. *Філософська думка*. 2013. № 2. С. 51–59.
19. Кебуладзе В. Яка в нас суспільна угода? / *(Пере)осмислення суспільного договору України...* С. 39–43.
20. Кляузевіч К. Про війну. Частина перша. / пер. з нім. І. Андрущенко; за ред. О. Фешовця. Львів, 2015. 274 с.
21. Єрмоленко В. Яка суспільна угода нам потрібна? / *(Пере)осмислення суспільного договору України...* С. 33–37.
22. Єрмоленко А. Принцип об'єктивності та прагматично-діалогічна когерентність політичних тверджень / Єрмоленко А. *Дискурс. Комунікація. Моральність* : монографія. Київ, 2021. С. 22–26.

SOCIAL CONTRACT FOR POSTWAR UKRAINE AND ITS GROUNDING FOR THE RESOLUTION OF ISSUES OF WAR AND PEACE

Nataliia Denysenko, Tetyana Shchyrtsia

National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Faculty of Sociology and Law, Department of Philosophy, 37, Prosp. Beresteysky, Kyiv, Ukraine, 03056

In this article, within the framework of the rehabilitation of practical philosophy as a leading trend in contemporary philosophy, an analysis of concepts of the social contract is conducted. Their heuristic potential is identified in terms of explicating the general principles of social existence and organizing societal relations. The social contract is considered as a methodological foundation for solving problems of war and peace and the prospects of agreement as an instrument for societal transformation. Based on a comparative study of modern social contract theories (Thomas Hobbes' political absolutism, John Locke's liberalism, and Jean-Jacques Rousseau's democracy), the authors articulate foundational principles, values and norms that are fundamental to the social whole and relevant for the further existence and post-war recovery of Ukraine as an independent state within the norms of international law and universal human values. In the near future, Ukraine will face the urgent issue of renewing the social contract in the context of building social relations based on leading conceptual principles and values such as security, justice, freedom, equality, solidarity, responsibility, as well as finding rules and norms for interaction with neighboring states, nations, religions, traditions, and cultures to achieve sustainable just peace. The specificity of human nature is justified, in which freedom of will and reason are decisive for the development of civil society and social peace as the goal of social progress. The constructivist nature of the social contract is emphasized in the context of the artificial rational establishment of forms of shared, secure space of social coexistence as rational human inventions constituted by agreed rules of power and societal coexistence through rational volitional commitment in processes of communicative interaction regarding the development and observance of agreements and arrangements. It is essential to consider the agreement, the arrangement as an universal form of social practice and the basis of legitimate authority. Further contemporary philosophical reflections on the social contract should be considered in the paradigm of the communicative turn as relevant discursive practices of communicative interaction and social construction implemented in forms and procedures of deliberative democracy.

Key words: social contract, human rights, rule of law, legitimation, freedom, security, justice, solidarity, responsibility.